

Aldo ČAVIĆ
Muzej Staroga Grada
muzej.staroga.grada@st.t-com.hr

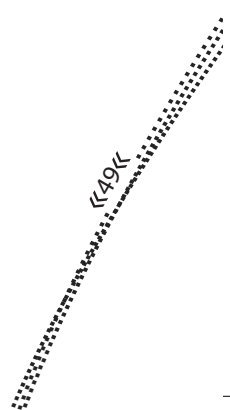
https://doi.org/10.18485/ikum_nbartulovic.2023.ch3

JUGOSLAVENSTVO NIKE BARTULOVIĆA – POSljednja OBRANA

Sažetak: U ratnom Splitu i izolaciji prvih godina Drugog svjetskog rata Niko Bartulović intenzivno radi na proširenju svog autobiografskog romana *Na prelomu*, objavljenog 1929. godine (prošireno izdanje pod naslovom *Glas iz gorućeg grma* objavilo je SKD Prosvjeta 2003.). Koristeći se književnom tehnikom *dokumentarnog romana* (kao i u posljednjem objavljenom romanu *Moj prijatelj Tonislav Malvasija*, iz 1940. godine), dodaje velike nove dijelove sa stvarnim ličnostima i događajima te svojim interpretacijama južnoslavenske povijesti prva tri desetljeća XX. stoljeća. Ove stranice su gotovo prikriiveni memoari i njegov pokušaj da reinterpretira ideje i događaje koji su ga oblikovali kao političku ličnost. U metežu političkih pokreta i ideja koje se sukobljavaju u prvim godinama rata, Bartulović ostaje vjeran svojim idejama iz mladosti i piše svojevrsnu *posljednju obranu* jugoslavenstva, onakvog kakvog ga je on vidio i prihvaćao.

U radu se Bartulovićevim riječima iz njegove svojevrsne političke oporuke (jer je tragično završio život dvije godine poslije pisanja ovoga teksta) rekonstruira Bartulovićovo jugoslavenstvo.

Ključne riječi: Niko Bartulović, jugoslavenstvo, *Na prelomu*, *Glas iz gorućeg grma*, dokumentarni roman

1.

Prvu je godinu Drugog svjetskog rata Niko Bartulović proveo, po vlastitim riječima,¹ u dobrovoljnoj izolaciji u Splitu, krijući se od Talijana u stanu Roka Matulića,² prijatelja iz dana zajedničkog djelovanja u pokretu revolucionarne omladine – jugoslavenskih nacionalista, radeći na novoj, proširenoj verziji svoga romana *Na prelomu* objavljenog 1929. godine.³ Ru-kopis ove „ratne“ verzije sačuvan je u obiteljskoj ostavštini, a objavljen u izdanju Srpskog kul-

1 U Vojnom arhivu fonda Jugoslavenske vojske u Otadžbini pronašao je Nikola Žutić, i objavio u svojoj knjizi *Niko Bartulović: rimokatolik četnik* opširan iskaz Nike Bartulovića dan istražiteljima partizanske vlasti 27. studenog 1944. godine, mjesec dana po oslobođenju Splita (Žutić 2010b: 342–375.) U njemu Bartulović detaljno opisuje svoje djelovanje tijekom rata u okupiranom Splitu. Za razumijevanje Bartulovićevog tragičnog životnog puta i kraja ovo je ključan dokument.

U drugoj svojoj knjizi, *Ideologija i politika Nike Bartulovića: članci, kritike i polemike 1935–1941*. Žutić donosi ispravak jedne bitne i teško razumljive epizode iz Bartulovićevo života, koja se ponavljala u većini biografskih tekstova o Bartuloviću od kraja Drugog svjetskog rata, pa čak i u prethodnoj Žutićevoj knjizi (Žutić 2010b: 382). Naime, tvrdilo se da je Niko Bartulović sudjelovao na četničkom Ravnogorskom kongresu u selu Ba (od 25. do 28. 1. 1944.) kao „predstavnik Hrvata“, i to je bila jedna od najtežih optužbi za Bartulovićevu četništvo. Žutić je detaljnim pregledom Četničke arhive Vojnog arhiva u Beogradu ustanovio da „**Bartulović uopšte nije prisustvovao tom Kongresu pošto njegovo ime nema u pronađenim spiskovima delegata učesnika, a kao takav se ne spominje ni u ostalim dokumentima**“ (Žutić 2010a: 4).

Biografski falsifikat o sudjelovanju na tome kongresu bio je ključan da bi se u svim poslijeratnim enciklopedijskim i leksikonskim bilješkama navodilo da je Bartulović poginuo u četničkim redovima, a kao godina pogibije navodila se 1943. Tek je *Hrvatska književna enciklopedija* 2010. godine kao godinu smrti navela početak 1945., što je točno, ali je ostalo u njoj da se Bartulović „za tal. okupacije priključio štabu četničkog vojvode I. Trifunovića-Birčanina“ (HKE 2010: 118), što opovrgava Bartulovićev iskaz pred partizanskim istražiteljima. – Vrijeme je da se ove nepravedne i netočne optužbe, kao i godina njegove smrti, konačno i nepovratno isprave.

2 Povodom smrti Ruska Matulića, sina Roka, objavljen je 2015. godine *In memoriam* u časopisu *Vreme*. Iz njega saznajemo da je Roko Matulić ubijen na Braču poslije talijanske kapitulacije, a da je njegov sin Rusko, s majkom, završio u zbjegu u El Shatt-u, iz kojeg se nikada nije vratio u domovinu. U članku se navodi: „Takođe, retko je spominjano da se, nakon bega od Nemaca iz Beograda, Niko Bartulović krio u njihovom stanu u Splitu, iz koga nije izlazio godinu dana, dok nisu uspjeli da mu srede talijanske dokumente. U tih godinu dana boravka kod Matulićevih, Bartulović je napisao knjigu *Glas iz gorućeg grma*, koju je posthumno objavila SKD Prosvjeta iz Zagreba“ (Lađević 2015).

3 Roman *Na prelomu* dobio je prethodne, 1928. godine prvu nagradu na natječaju Ministarstva prosvete, a objavljen je slijedeće, 1929. u XXXII. kolu, br. 214 Srpske književne zadruge, Beograd.

turnog društva Prosvjeta,⁴ u Zagrebu 2003. godine. Ovo izdanje poslužit će nam da rekonstruiramo Bartulovićevo poimanje *jugoslavenstva* u prvim godinama rata, u metežu koji je nastao kada se, okupirana od Nijemaca i Talijana, potpuno raspala država stvorena 1918. godine – Kraljevina Jugoslavija, država kojoj je Bartulović bio, uza svu kritičnost, iskreno odan.

Jugoslavenstvo Nike Bartulovića notorna je i nepromjenjiva činjenica koja usmjerava njegovo javno djelovanje i pisanje od mladenačkih dana, vremena jednog od prvaka revolucionarne omladine u Splitu prije Prvog svjetskog rata, do zrelog razdoblja istaknutog novinara i urednika časopisa u Beogradu, pred početak Drugog svjetskog rata. Za vrijeme Prvog svjetskog rata tri je godine robijao kao protivnik Austrougarske, zatim 1918. pokreće (zajedno s Ivom Andrićem, Vladimirom Ćorovićem i Brankom Mašićem) *Književni jug*, prvi jugoslavenski književni časopis; kao intendant splitskog kazališta jedan je od osnivača Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna) i njen ideolog,⁵ a poslije 1931. pa do pred Drugi svjetski rat živi u Beogradu i od 1935. do kraja toga desetljeća urednik je i glavni suradnik časopisâ *Javnost* (1935.–1937.), *Krug* (1938.) i *Vidici* (1938.–1939.), u kojima uvijek nastupa s jugoslavenskih pozicija.

Ovim posebnim periodom njegovog života i javnog angažmana detaljno se pozabavila povjesničarka Sofija Božić⁶ analizirajući Bartulovićev ideološko-politički stav kroz pisanje u navedenim časopisima. Bartulović oštro osuđuje fašizam i nacizam, ali je i suzdržan prema komunizmu, smatrajući ga također ekstremističkom ideologijom,⁷ a jedini izlaz vidi u demokraciji. Demokracija mu je i jedini ispravni put rješenja nacionalnog pitanja, pa i hrvat-

4 Bartulović 2003. Rukopis je za tisak priredio Čedomir Višnjić, koji je i urednik knjige i autor pogovora.

5 Objavio je programatske knjižice Orjuna: *Orjuna, nje cilji in metode*, 1924. u Ljubljani, i *Od revolucionarne omladine do Orjuna*, 1925. u Splitu.

6 Božić 2011: 13–26.

7 „Bartulović je odlučno odbacivao alternativu koja se često mogla čuti u javnosti: fašizam ili komunizam, smatrajući je lažnom, jer se protiv jedne formacije koja počiva na antihumanističkim načelima ne može boriti pristajanjem uz drugu, koja predstavlja njeno, nimalo lepše, naličje“ (Božić 2011: 15).

skog, iako je za njega jedino jugoslavenstvo napredna i demokratska ideja koju su zastupali najprosvjećeniji umovi sva tri jugoslavenska naroda.⁸ Na samom kraju perioda ovog intenzivnog javnog Bartulovićevog angažmana, 1939. godine, u svom časopisu *Vidici* pozdravit će sporazum Cvetković–Maček, kojim je formirana Banovina Hrvatska – time jeste pružena satisfakcija Hrvatima, ali očuvana je, njemu tako važna, zajednička država.⁹

Ovaj *demokratski i jugoslavenski* pogled na svijet sačuvat će Bartulović do tragičnog kraja svoga života. U pisanom iskazu pred partizanskim isljednikom, posljednjem sačuvanom tekstu Nike Bartulovića, pisanom istina u pokušaju da se obrani od njemu nerazumljivih optužaba, samo će na dva mjesta istaknuti svoje političko uvjerenje: *bio sam jugoslavenski orijentiran i demokratski*,¹⁰ odnosno da je uvijek bio *liberalac i jugoslaven*.¹¹

Istražit ćemo kako je taj *liberalac i jugoslaven* u svom posljednjem književnom djelu, proširenju romana *Na prelomu*, tumačio svoje političke poglede, možda i zablude, odnosno što je konačni sadržaj njegovog pojma *jugoslavenstva*.

2.

Da je roman *Na prelomu* autobiografski, a njegov glavni junak Ivo Tadić piščev *alter ego*, nije krio ni sam Bartulović, a istaknuo je to i pisac predgovora u romanu Vladimir Ćorović,

8 „U skladu s ovakvim viđenjem odnosa demokratije i nacionalizma bilo je i Bartulovićevo tumačenje jugoslavenstva kao demokratske ideje, napredne i liberalne, koja je istaknuta nasuprot nasilju i reakciji čiji izvori su se nalazili u Beču, Pešti i Rimu. Svi slobodarski i progresivni duhovi među Srbima, Hrvatima i Slovencima bili su jugoslavenski orijentirani: Štrosmajer i njegove pristalice kod Hrvata, Skerličeva generacija kod Srba, naprednjaci kod Slovenaca te socijalisti i u Srbiji i u Habsburškoj monarhiji“ (Božić 2011: 17).

9 Božić 2011: 25.

10 „Političkoj stranci nisam pripadao, bio sam jugoslavenski orijentiran i demokratski“ (Žutić 2010b: 344).

11 „Moji prijatelji iz sokolske grupe, kao što su N. Markov, dr. Lauš, Šimunović itd., mogu da posvjedoče, dok su pak posvjedočenja Mladinea nevjerodostojna, jer je on kao klerikalac i separatist bio uvijek raspoložen neprijateljski prema meni, koji sam bio liberalac i jugoslaven“ (Žutić 2010b: 348).

drug iz vremena *Književnog juga*. Radnja se događa u Starome Gradu, Bartulovićevom rodnom mjestu, a životni put Ive Tadića (školovanje u Splitu, studij u Pragu, aktivnosti u pokretu revolucionarne omladine itd.) podudara se s Bartulovićevim.

To je roman naše generacije, [...] bar one koja je živela i radila u Dalmaciji, i ujedno – preko jednog tipičnog našeg gradića – roman svih tih gradova primorja, proživljen u razdoblju otprilike između g. 1910. i 1925. (Bartulović 1929: 3),

citirat će Ćorović u predgovoru Bartulovićevo pismo.

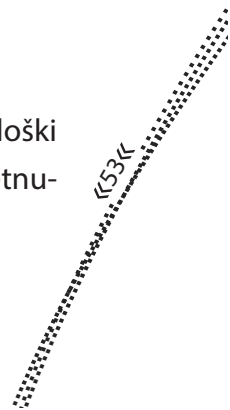
I u nepotpisanom predgovoru naslovljenom „O Piscu“ (za koji se čini, po detaljima iz života, da ga je pisao sam Bartulović), u njegovim *Sabranim delima*, čitamo gotovo istu formulaciju:

U romanu je prikazan život piščeve generacije na prelomu između predratnih i posleratnih vremena, sa nekim autobiografskim detaljima i sa ambijentom Bartulovićevog rodnog kraja (Bartulović 1932: 14).

Nadalje, Bartulović u pismu Ćoroviću jasno navodi i svoje intencije u pisanju romana:

Klonio sam se potpuno, da to razdoblje i čitavu tu generaciju gledam istorijski. To bi me odvelo na tendencioznost, na novinarski nivo i sputalo me u blizinu još živih ličnosti i svežih činjenica. Ja sam se izdigao i dao ono, što smatram da je najvažnije: roman raspoloženja i poriva, roman čitave te temperamentne i nervozne atmosfere u našoj generaciji za vreme balkanskih ratova i atentata; i onda udese te generacije i smerove, kojima su pošla ta raspoloženja posle rata. Nije to samo roman političkih, odnosno nacionalnih raspoloženja, već čitavog gledanja na život, na ljubav, na sve! (Bartulović 1929: 4).

Dok su literarni razlozi o kojima Bartulović ovdje govori mogli prikriti njegov ideološki svjetonazor, u proširenoj verziji romana on je gotovo glavni sadržaj svih velikih umetnu-

tih dijelova. A ti dijelovi sačinjavaju više od polovice teksta objavljenog kao roman *Glas iz gorućeg grma*.¹² U ovim umetnutim stranicama Bartulović se koristi književnom tehnikom koju je primijenio u svom posljednjem objavljenom kratkom romanu *Moj prijatelj Tonislav Malvasija*¹³ – akteri u romanu postaju povijesne ličnosti (npr. Andrić, Ujević, Čerina, Župančić, Cankar i drugi od pisaca, M. Marjanović, Supilo, A. Jenko, M. Plut, G. Princip, Mihailović i mnogi drugi od političara ili mladih revolucionara-nacionalista) i opisuju se događaji koji su se stvarno dogodili, povijesni događaji. To prvotnom romanu *Na prelomu* mijenja karakteristike i pretvara ga u *dokumentarni roman*, a glavni junak Ivo Tadić postaje, kroz opisane dodire s povijesnim ličnostima i sudjelovanjem u stvarnim događajima, neskriveni Niko Bartulović. Bartulović u dopisanom romanu ima *još žive ličnosti i sveže činjenice*, kojih se, po vlastitim riječima, klonio u prvoj verziji romana. Ove novonapisane stranice mogu se stoga čitati gotovo kao Bartulovićevi memoari. Kada opisuje važne povijesne događaje (poput atentata, političkih skupova ili stranačkih dogovora itd.), Bartulović ne bježi od interpretacije tih događaja i ne skriva svoj emocionalni odnos ili ideološki stav.¹⁴

To nam omogućava da roman *Glas iz gorućeg grma* čitamo kao Bartulovićevo posljednje svođenja računa s vlastitom političkom prošlošću i razjašnjenje njegovih ideoloških stavova prema bitnim političkim pitanjima koja su usmjeravala događaje prije i tijekom Drugog svjetskog rata.

12 Usporedna analiza izdanja romana *Na prelomu* iz 1929. i romana *Glas iz gorućeg grma* iz 2003. pokazuje da je od 444 stranice *Glasa iz gorućeg grma*, više od 227 stranica dopisano i dodano glavnom, gotovo nepromijenjenom, osim ponekad u sitnim detaljima, tijelu priče iz romana *Na prelomu*. Više od 2/3 dopisanog teksta odnosi se na vrijeme prije Prvog svjetskog rata.

13 Bartulović 1940.

14 O autobiografskom sadržaju romana, koji se može percipirati „kao ideološka legitimacija pisca“, govori i Ivan Bošković, jedan od rijetkih hrvatskih povjesničara književnosti koji se poslije Drugog svjetskog rata bavio Bartulovićem – vidjeti Bošković 2006: 117–132.

Dok o velikim sukobljenim totalitarističkim ideologijama – fašizmu, nacizmu i komunizmu – piše ipak tek usput i očito suzdržanije nego u svojim predratnim člancima u časopisima (vjerojatno i zbog straha koji vlada u ratnom okruženju), separatističkim nacionalizmima i jugoslavenskom nacionalizmu posvećuje znatan broj stranica.

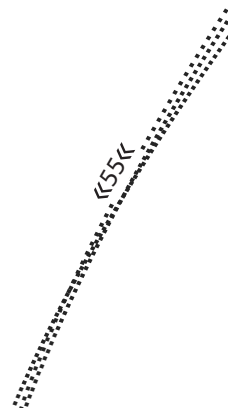
U nastavku ćemo se baviti rekonstrukcijom njegovog *jugoslavenstva* slijedeći Bartulovićev životni put ispričan u umetnutim dijelovima romana *Glas iz gorućeg grma*.

3.

Politička strast koja ga nije napustila do kraja života, javit će se kod Bartulovića rano, odmah po dolasku u splitsku gimnaziju, gdje se priključuje „najradikalnijoj upravo revolucionarnoj grupi“ učenika među kojima su najistaknutiji članovi Vladimir Čerina i Augustin Ujević. Pad omraženog bana Khuena i pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije 1906. godine, preokrenula je, po Bartuloviću, odnos hrvatskih omladinaca prema Austrougarskoj i prema Srbima:

Umjesto da u Srbima vide glavnog protivnika, kao što su ih, prema želji iz Beča, naučali pristalice dr. Franka, hrvatski omladinci su tog neprijatelja stali da otkrivaju baš u Beču i u Pešti, dok su u Srbima stali da nazrijevaju najprirodnije saveznike. Više po nadahnuću, negoli preko političkih spekulacija, hrvatska omladina je došla do saznanja da su joj Srbi, ne samo braća, već dio istog tijela. I to upravo onaj dio, bez kojega Hrvati ne bi nikada bili u stanju da se othrvaju ni Beču ni Pešti.

[...] A kada se u tim godinama otkrije nova ljubav, privrženost nabuja do tolike plime, da ne štedi više nikakvih zaustava. Bliskost se tada pretvara u nešto, što je još jače negoli je istovjetnost, pa su mnogi od Hrvata stali u srpstvu da gledaju nešto što je ne samo jednako, već i bolje od hrvatstva. Ili bar otpornije, prema tome i narodskije i samosvjesnije (Bartulović 2003: 37).

Ovaj emocionalni odnos, ta gimnazijska *ljubav* o kojoj govori, za Bartulovića ostaje vrijediti do kraja njegova života. Nikakvi kasniji događaji, sukobi i političke razmirice između „braće“ neće na nju utjecati. Stvarnost i ljudi se mijenjaju, ali ova rana ljubav kod Bartulovića ne blijedi i nikada u nju neće posumnjati. A to ćemo vidjeti iz stranica koje slijede.

Vođe revolucionarne omladine ili *karbonara*,¹⁵ kako ih Bartulović često naziva, postaju Čerina, Ujević i Oskar Tartalja, a njihov strastven politički angažman i radikalne ideje koje iznose bitno će utjecati na mladog Bartulovića, pogotovo Tin Ujević, „neobično složen po prirodi, – jednako strastven kao dijalektičar, kao artist, kao erudit i kao senzualac“ (Bartulović 2003: 58). Na jednom njihovom sastanku u Splitu, gdje su raspravljali o stanju u Zagrebu, Ujević je „pao u vatru“ i „prezirom rođenog boema“ prema „univerzitetkim profesorima i zvaničnim literatima u Društvu hrvatskih književnika“, iznio onaj stav prema srpstvu koji će kasnije drugi radikalniji umjetnici okupljeni oko časopisa *Zenit* razviti u koncept *barbarogenija*:

Zar blatnjavi srbijanski opanak ne predstavlja onda Himalaju duha prema svom tom estetiziranju i kulturi, premazanoj pljuvačkom i balegom, umjesto plodonosnog šumadijskog đubreta?! ... I zar se staro, Marulićevo, Gupčevo, Kačićevo i Štosovo hrvatstvo neće tek onda vratiti sebi kada se iskašlje na čitavu tu žabokrečinu i kad se do srži poistovjeti sa zdravim balkanskim srpstvom, iz čijih oranica treba da poniknu nove kulture, isto toliko hrvatske kao i srpske?!... (Bartulović 2003: 64).

Odlazak na studij u Prag i susret s velikom europskom metropolom koja ga je očarala „obiljem historije [...], savremenim zamahom napretka i kulture [...], ljepotom prirode, srdač-

¹⁵ *Karbonari* su bili članovi tajne političke udruge u Italiji u prvoj polovici XIX. stoljeća, koji su se borili za oslobođenje Italije. Njihova konspirativnost i tajanstveni rituali koje su prakticirali vjerojatno su razlog poistovjećivanja revolucionarne omladine s ovom tajnom političkom talijanskom udrugom.

nošću ljudi i neposustalim ritmom političkog, jednako kao i privrednog i kulturnog života“ (Bartulović 2003: 80) bit će korak dalje u Bartulovićevom političkom sazrijevanju. Susret s Masarykom, s tim „ideologom realizma, sa njegovim asketskim obrazima i zamišljenim, često sanjarskim pogledom“ (Bartulović 2003: 89), kako ga Bartulović opisuje, ostavit će dubok i trajan trag na mladog studenta. Masaryk će Bartuloviću biti svojevrsni politički uzor do kraja, a o njemu će napisati i posebnu knjižicu.¹⁶ U Masarykovim stavovima pronaći će i potporu za svoj tadašnji blagonaklon stav prema revolucionarnoj akciji, pa čak i atentatima, kao opravdanom obliku borbe mladih nacionalista. Bartulović navodi Masarykove riječi o potrebi rušenja Austrougarske monarhije:

Zato više i nema drugog izlaza, nego raskidati okove! ... Može da se dogodi i da pogriješimo. [...] Ali šta možemo, kad nam Austrija nije ostavila drugog izbora nego što je taj? ... A vama, Južnim Slavenima, pogotovo ... Mi Česi smo, ako ne računamo Slovake, bar svi u Austriji. A i Slovaci se nalaze bar u okviru Monarhije. Možemo se dakle tješiti time da ćemo se, čak i onda kad bi nam bilo najgore, nalaziti bar u istim okovima. Ali vi ste strahovito raskomadani. A i oni dijelovi koji su slobodni, toliko su maleni, da Beč vreba da i njih proguta... Da li da se dopusti, dakle, da i to, kako god sitno jezgro slobodnog života, bude zagušeno? Ili da se naprotiv, – pa makar to izgledalo avanturistički, – sve baci na jednu kartu, pa da se to jezgro ojača i proširi?!... (Bartulović 2003: 88).

U Split se Tadić (*alias* Bartulović) vraća kao uvjereni jugoslavenski nacionalista i protivnik Austrije. Počinje pisati za splitski list *Ujedinjenje*. Vrijeme je to balkanskih ratova. Odlazi u Ljubljano da bi dogovorio suradnju sa slovenskim književnicima i mladim slovenskim radikalnim jugoslavenskim nacionalistima. Sreo se i sa Otonom Župančičem i Ivanom Cankarom. Ponio ga je žar omladinaca iz „nacionalističkog pokreta“ (sreo se sa Augustom Jenkom,

¹⁶ Bartulović 1938.

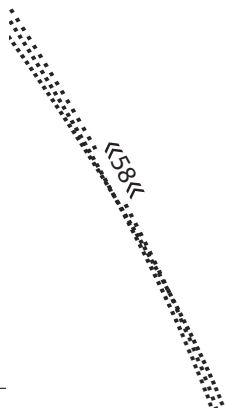
Josipom Endlicherom, Janžeom Novakom, braćom Jušom i Ferdom Novakom, Ljudevitom Pivkom, Vladislavom Fabjaničem, Milanom Plutom) i shvatio je da „kod tih, tobože odnarođenih Slovenaca, nema ni za trun manje zanosa, negoli kod upaljivih primoraca“ (Bartulović 2003: 119). Navodi riječi „djevojački plahovitog“ Augusta Jenka, koje odražavaju stav i polet koji vlada među nacionalističkom omladinom u Sloveniji:

Nismo više sitan, patuljasti narod, najmanji razlomak razdrobljenog i porobljenog slovenstva. [...] Naprotiv! Preko noći smo se pretvorili u najmnogobrojniji narod na Balkanu, čija imanja se prostiru preko čitave teritorije što vodi iz Evrope u Aziju, od Triglava do Varne... Sve do juče nismo imali snage da povratimo ni općinu u Ptuju ili u Celju, dok danas već osvajamo pokrajine i rušimo imperije... Jer sve to što se odigrava na Balkanu djelo je istog naroda. Kao što je tačno pisao Čerina: „Ona krv što je curila iz rana srbijskih vojnika, bila je i naša, hrvatska krv. Samo ne ona iskvarena, što se boji Pešte i Beča, već krv Gupca i Dojčića. To je ustvari bilo oslobođenje stare Hrvatske, pod imenom stare Srbije!“... A to znači, i stare Slovenije! (Bartulović 2003: 120).

U godinama pred Prvi svjetski rat Bartulović (Tadić) postaje urednik splitskog dnevnog lista *Sloboda*. Govori na zborovima u Splitu, zajedno s Grgom (vjerojatno Anđelinovićem) ohrabrujući omladinu na borbu, koristeći borbeni poklik mnogo poznatiji iz procesa protiv Josipa Broza: „Milosti ne tražimo, ali je nećemo ni davati!“ (Bartulović 2003: 187).

Grga je još određeniji:

Svi Zrinski i Frankopani, svi Krešimiri i Tomislavi, svi Gupci i Kvaternici, svi Starčevići i Štrosmajeri, – sve bi se to utopilo u moru tuđinštine, ako hrvatstvo ne bude znalo da nađe saveznika u srpstvu i ako se ne spoji sa njime u misli jedinstva i slobode. Samo kompaktan otpor i samo spremnost na sve mogu da nam pomognu!... Moramo se držati načela „puškom na Beč“, kao što je govorio Ante Starčević, a ne puškom na Beo-

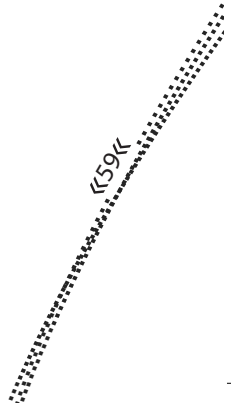
grad, kao što govore frankovci, koji su iznevjerili i Starčevića i pravaštvo... (Bartulović 2003: 185).

Putovanje u Zagreb, u društvu prijatelja, preko Rijeke i Gorskog Kotara „utvrdi[!]o ih je u uvjerenju da je zaista 'lijepa naša domovina' kao što se pjeva u hrvatskoj himni, ali da je baš zato potrebno sve sile uložiti da ta ljepotica ne bude tuđa prilježnica“ (Bartulović 2003: 199). Radovali su se Zagrebu, želeći vidjeti „kakav će utisak na njih proizvesti taj toliko napadani, ali s druge strane i toliko slavljani i voljeni grad. Jer osjećaji omladine u odnosu prema Zagrebu bijahu neobično složeni, kao i osjećaji prema lijepoj ženi o kojoj se pronose nelijepi glasovi...“ (Bartulović 2003: 199).

U Zagrebu će se probuditi ona sumnja o slabosti hrvatske kulture naspram *barbarogenija*, o kojoj je govorio Ujević, pa će se zapitati „da li nam ta prijatna, a možda i potrebna kultura, nije možda ipak nešto suviše otrgla od barbarske samosvijesti, koja bi nam danas tako dobro došla...“ (Bartulović 2003: 201). Zaključit će ipak da je ogromna većina zagrebačkih sveučilištaraca i omladine uz nacionalistički pokret, i „da nije ideološka pripadnost ta po kojoj treba dijeliti omladinu, već ambijent i mentalitet“ (Bartulović 2003: 211).

U Zagrebu će se sresti prvi put, barem u romanu, s netrpeljivošću između Hrvata i Srba.

Nije to prvi put što Tadić čuje o toj mržnji. Pričao mu je o tome i Čerina, a žalili su mu se i Supilo i Marjanović. Supilo je doduše tvrdio da je sve to na vjerskoj osnovi, pa da je jedini razlog što je mržnja Srba prema Hrvatima nešto blaža negoli mržnja Hrvata prema Srbima, to što pravoslavna crkva nije tako netrpeljiva kao katolička. Ali je Marjanović primjećivao da ima tu i nečega organskog. Razvodnjeno stranim infiltracijama, hrvatstvo je postalo ne samo manje ofanzivno, već i manje defanzivno od srpstva, pa instinktivno osjeća u srpstvu upornijeg partnera. Srpstvo, koje je u devedesetidevet od sto sačuvalo seljačku primitivnost, gura kojim bilo putevima samo u jednom prav-

cu, ka punoj nezavisnosti. Dok naprotiv pogospođeno, pa prema tome i uškopljeno hrvatstvo izmislilo je čitav niz drugih patvorina da nadomjesti slobodu, kao što je npr. ukinuće nagodbe, trializam, podunavska konfederacija, habsburški okvir itd. U stvari je to marazam, – govorio je Čerina, – koji se boji da ga srpska kočopernost ne uvuče u opasne avanture i da ga ne liši poltronskog komfora, pa ga zbog toga i mrzi. Time se i objašnjava što jedino u Hrvatskoj i u Vojvodini ima i Srba režimlija, jer su to jedini krajevi gdje su i Srbi došli u dodir sa tom poltronskom civilizacijom, pa nije rijedak slučaj da su i gori od Hrvata (Bartulović 2003: 204).

Na sastanku omladinaca na Sveučilištu srest će se i s neimenovanim studentom „otresitim Bosancem“ koji će ga potaknuti na promišljanje o posebnom položaju i mentalitetu Bosanaca:

Slušajući ga Tadić se sjetio da su mu se i u Pragu studenti iz Bosne činili uvijek mračniji od ostalih, kao da su ošamućeni od morine, ili kao da su zbunjeni od zle slutnje. Pala mu je u oko činjenica da su oba prva atentatora, Žerajić i Jukić, bili Bosanci [...]. Tražeći objašnjenje za to, Tadić ne mogaše da ga nađe u drugom negoli u Kočićevim riječima. Nakon čitavih pet stoljeća robovanja Turcima, bosanska raja bijaše prebačena u novo robovanje, čije poniženje se doimaše utoliko bolnije što je nametnuto pod decentnijim izgledom i što je bilo perfidnije u ciljevima. Bosanski intelektualac, ako je posjedovao imalo ponosa, morao je da se osjeti unižen, ne samo odvojenim položajem svoga kraja koga su i Nijemci i Mađari smatrali kao rezervatno lovište za svoje kuferaše, već nečim što je moralo još krvavije da ih vrijeđa. A to je uloga što je Bosna trebala da je odigra, ne u okupljanju i jačanju južnog slavenstva, kao što bi po božjoj riječi i ljudskom pravu trebalo da bude, već u njegovom cijepanju i podjarmljivanju. [...]

Odatle i gorčina kod omladinaca iz Bosne. Ponajviše seljački sinovi, navikli da se već stoljećima kriju pred Turcima, i jad i odmazdu, ti gorštaci su svoja raspoloženja saop-

ćavali više gestom i pogledom, negoli riječima kao Dalmatinci. [...] Tadić je već u Pragu mogao da utvrdi da su se ti šutljivi, neuglašeni i po neki put prijeki mladići odgajali na sasvim drugoj hrani, na gorčini rušenja ruskih revolucionara i anarhista (Bartulović 2003: 213–214).

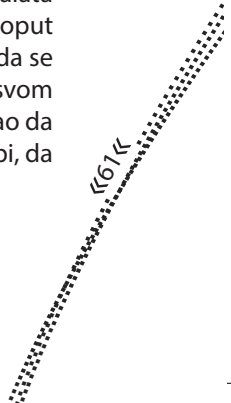
Poslije Zagreba Tadić (Bartulović) odlazi u Beograd, uzbuđen, jer „bijaše to prvi put što će stati nogom na tlo slobodne otadžbine i vidjeti bijeli grad svojih snova...” (Bartulović 2003: 215). „Osjetio je malo razočarenje zbog rđavih i izrovanih ulica, čađavih kućeraka i prljave kafanice, ali živa riječ mu je ubrzo vratila zanos...” (Bartulović 2003: 216).¹⁷

Svome prvom boravku u Beogradu, i susretima s važnim ljudima toga povijesnog trenutka pred Prvi svjetski rat, Bartulović posvećuje gotovo četrdeset stranica. Upoznaje nas s vrelom atmosferom koja u Beogradu vlada pred buduće presudne događaje, i s idejama o ulozi i ponašanju Srbije pred očekivan rasplet južnoslavenskog pitanja.

U „četničkim kafanicama“, gdje je „sa strahopočitanjem gledao u preplanula i bradata lica četnika i u redenike sa fišecima oko grudiju“ (Bartulović 2003: 216), čuti će glas ovih „neško- lovanih komita“:

[...] nije stvar Srbije da čeka da joj voćka poleti sama u krilo. Nije isključeno, da će i mnogi koji su sada sa vama, pognuti šiju kad dođe do gustog. Ali šta da se radi? Srbija ima svoje pozvanje, kao što ga je imala Prusija, i kao što ga je imao Pijemont. Naći ćete

17 Na drugom mjestu će detaljnije opisati razočarenje izgledom Beograda: „Što mari ako ga je zgrada u kojoj je zasjedala Narodna skupština, podsjećala na neku konjušarnicu u okolini Praga?... Ili to što je palata Narodnog pozorišta ličila na željezničku stanicu u Linzu, ili možda u Salzburgu?... Ili što je hotel 'Moskva', poput rogate ptičurine, strčio iznad duguljastih kućeraka, tako da čovjek nije mogao ni na nekoliko kilometara da se okrene po varoši, a da mu ne budu oči ti tornjevi?!... Glavno je da su srca koja biju u tim zgradama, na svom mjestu, a sve drugo je sporedno. Nije doduše krio da je prijestolnicu zamišljao drugačijom, te da je računao da će bar donekle ličiti na Zagreb, ako li ne na Prag. Ali se baš zato sa još više upornosti trudio da sugeriše sebi, da je 'i bolje tako'" (Bartulović 2003: 232).

možda nekog ko će se obrecnuti na vas. „Šta da Srbija za cio svijet gine, kazaće vam. I sve da oslobađa!?“... Ali to nije mišljenje srpskog seljaka. On pita samo: „Šta ima još da se posvršava, pa da više nemamo brige?... Da ode k Lazaru onaj kome je suđeno, a ono što ostane, da se posveti Bogu i plugu...“ (Bartulović 2003: 220).

Iznenadile su ga priče o sporovima između Srba i Bugara jer je „Tadić, kao i svi Dalmatinci, bio slovenofil od rođenja, pa je u tom raspoloženju i jedinstvo južnih Slovena shvaćao kao zajednicu i sa Bugarima, a ne samo sa Srbima i sa Slovencima“ (Bartulović 2003: 224).

U Oficirskom domu impresioniran je pukovnikom Mihailovićem, i upija njegove riječi o ulozi Srbije:

Ništa Srbija ne traži za sebe [...]. Sve što ona hoće to je, da donese slobodu svojoj braći, da ih učini svjesnim i naprednim ljudima i da živi u ravnopravnosti sa njima, bez obzira na krv i žrtve. Gospoda u Beču nas osuđuju da smo mi ti koji zavodimo vas, sirotane s preka, da se bunite protiv vaših dobročinitelja... A ne vide da su baš Cuvaj i Varešani utisnuli omladini oružje u ruke, time što su je nadražili bezakonjima. Jesam li ja bio taj koji sam poručio Vama u Splitu da mi dođete, ili ste naprotiv Vi osjetili potrebu da to učinite, zato što Vam tamo nije dobro i što Vam je potreban brat?!... A ko može meni da zabrani da pritekнем u pomoć bratu kad vidim da mu je ta pomoć potrebna? (Bartulović 2003: 235).

Susreo se i s Jovanom Skerlićem, prema kojemu je, po Bartulovićevim riječima, omladina gajila veliko povjerenje. Oduševljen je njegovim „uvjerljivim rezoniranjem“:

A pogotovo kad je ideolog unitarizma prešao na uobličavanje duhovnog i osjećajnog jedinstva kod Srba i Hrvata, te na izgrađivanje jednog novog, zajedničkog i samoniklog mentaliteta.

– Samo u punoj demokratiji i slobodoumlju mi se možemo razviti u snažan kolektiv, dok će nas naprotiv svako oktroisanje dovesti do beskonačnih trzavica. [...] Mi, samo-

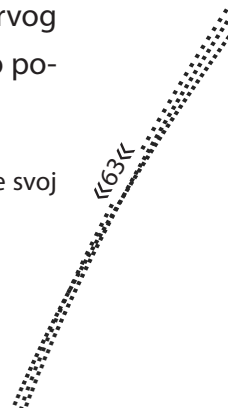
stalni radikali, želimo naprotiv da se jednom stečena sloboda pretvori u opće dobro, i to u trajno dobro! Jer šta bi drugo moglo da privlači, recimo vas prečane da se okrenete k nama?... Niti smo bogata, niti moćna država. Prijestolnica nam liči na palanku, a poredak i civilizacija tek počinju da poprimaju čvršće oblike. Jedino, dakle u čemu možemo da konkuriramo sa Austrijom, to je sloboda. I zato u svemu smijemo škrtariti, samo ne u slobodi. Naprotiv: Ukoliko više slobode, utoliko više snage!... I utoliko više privlačne moći! (Bartulović 2003: 245).

Iz Beograda odlazi u Prag „bodar i ushićen“, „bez bojazni i kolebanja“ za borbu koja predstoji. U vlaku rezimira svoje brojne susrete s raznim ljudima u Beogradu:

Pojmovi otadžbine i slobode srasli su se kod njih sa krvlju, bez obzira da li se tu radi o političkom vođi, komiti, naučniku, privredniku, pa čak i beskućniku. Dok npr. u Dalmaciji čovjek postaje Hrvat, Srbin, Jugosloven ili autonomaš, prema tome da li je završio hrvatsku ili talijansku gimnaziju, da li je katolik ili pravoslavni, i da li je napredan ili revolucionaran, srpstvo kod Srbijanaca je, takoreći, stvar biologije, pa se manifestuje i bez ikakvih spoljnih uticaja, kao npr. kod Koporan-čauša (Bartulović 2003: 251).

Ubrzo poslije povratka u Dalmaciju dogodio se Sarajevski atentat, „koji je iznenadio sve, pa i Tadića“. Na kongresu omladine u Beču postalo mu je jasno da se sprema nešto „veliko“ i da je nastupio onaj trenutak o kojem je revolucionarna omladina sanjala – rat i konačna borba za ujedinjenje Južnih Slavena. Odmah po izbijanju rata Bartulović (*alias* Tadić) je uhićen i utamničen u splitsku tamnicu. Time se završava pripovijedanje o događajima prije Prvog svjetskog rata, i otvaraju se dva završna poglavlja u romanu, u kojima Bartulović priča o poslijeratnim razočarenjima.¹⁸

18 Svom višegodišnjem robijanju za vrijeme rata posvetit će tek stranicu-dvije, kada Tadić opisuje svoj ratni put Veri, u koju je zaljubljen.

4.

U romanu se u svoj Stari Grad Ivo Tadić vraća nakon dvanaest godina, što bi trebalo biti oko 1926. godine. Strah od razočarenja koje bi mogao doživjeti u susretu s rodnim krajem istovjetan je onome o kojemu govori Niko Bartulović 1937. godine u članku „Impresije sa dalmatinskih ostrva, (Odmaranje, turizam, politika, itd.)“ u časopisu *Javnost*:

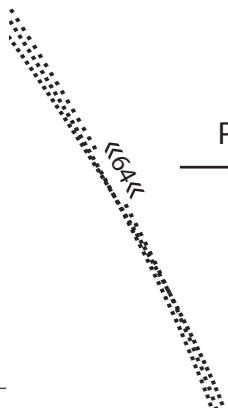
Zato sam, nakon šest godina, makar i za najkraće vreme, hteo da posetim rodni Stari-grad, pa sam na svoju najveću radost, pri tom doživio posve obratnu senzaciju, nego li što se to dogodilo junaku mog romana „Na prelomu“, Ivu Tadiću, kad se je nakon du-ljeg izbjivanja vraćao u taj isti kraj... Upečatak tog isto toliko književnog, koliko i realnog raspoloženja bio je stvarno glavni razlog što tako dugo nisam svraćao u rodno mjesto – jer sam se bojao da ću još jedanput naići na isto umiranje kao i Ivo, samo što će biti još više visećih i polomljenih škura, još više polomljenih palatica i perivoja, još više oronulih čudaka i još više mrzovolje i resignacije... (Bartulović 1937).¹⁹

Propadanje i resignaciju susreće Tadić na svakom koraku, a razlog za to, kako ga vidi veći-na stanovništva, sažimlje u nekoliko rečenica njegov prijatelj iz predratnih revolucionarnih dana:

Ta povika na Beograd postaje sada već pomalo to što je ranije bila povika na Beč. Nema tog zla na svijetu, za koje nisu krivi Srbijanci. Ne samo za lošu administraciju, za korup-ciju i za ekonomsku krizu, već i za sušu, za krupu i za dječije boginje. Međutim je i kod državotvoraca isto: Njima je za sve kriv Zagreb!... A u stvari ne stradaju ni Zagreb ni Beo-grad, već Starigrad i – recimo – Prokuplje! (Bartulović 2003: 267).

Prisjeća se Tadić da je već i ranije nailazio na slična raspoloženja:

¹⁹ U Žutić 2010a: 251–257.

Sjećao se da je i u Vojvodini nailazio na pojave koje su ukazivale na to, a u Zagorju pogotovo. Samo što mu ti krajevi ne bijahu tako prisni, pa mu stvari ne padahu tako teško. I tamo su sasvim zadržti Srbende, koji su u oktobru 1918. i konje pod srbijanskim vojnicima ljubili, najednom stali sva zla da bacaju na Beograd, jednako kao i vječiti bukači u Splitu. I niko ni da pomisli da li je i sam nešto kriv. Naprotiv!... Praštalo se i dojučerašnjim Madžaronima, kao što se u Dalmaciji gleda kroz prste i ljudima koji su šurovali sa Szilvasom, – kao da se nitko ne sjeća kako je do juče bilo, i kako bi ponovno moglo da bude kad bi se vratili jučerašnji gospodari (Bartulović 2003: 299).

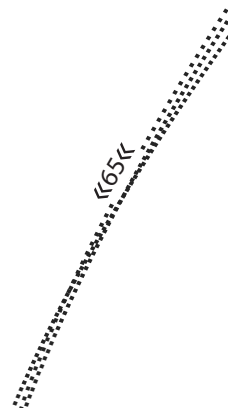
I dalje uvjerenom jugoslavenskom nacionalistu Tadiću (*alias* Bartuloviću) teško pada ovakvo stanje, a pogotovo diferencijacija između nekadašnjih drugova u predratnom pokretu.

Pokušava naći racionalno opravdanje za rasap koji se dogodio u krugu revolucionarne omladine, te generacije koja se našla *na prijelomu*. Posebno apostrofira Čerinu i Ujevića, koji se „odriču svega što su ranije radili“:

Bujnost mašte i nemir živaca tražili su da se negdje izive. A u tadašnjim vremenima ne bijaše područja podesnijeg za to negoli je borba protiv Austrije... U slobodi, naprotiv nacionalizam predstavlja redovit, nerevolucionaran, pa prema tome i neuzbudljiv posao. I šta da oni tu počnu?

[...]

Vrijedi to uostalom i za druge, [...] jer je čitava ta naša generacija bila ipak više vođena temperamentom negoli istrajnošću. A danas su centrifugalni, a pogotovo ekstremistički pokreti ti koji pružaju ljudima prilike da se bune. I naposljetku, zar nije mnogo njih već ranije bilo u većoj mjeri zadojeno socijalnim negoli nacionalnim nezadovoljstvom?... U Bosni pogotovo, Vlada Gaćinović, u kojeg je čitava „Mlada Bosna“ gledala kao u duhovnog vođu, drugovao je u Ženevi, pa je na nacionalno oslobođenje gledao samo kao na kariku za spremanje opće revolucije socijalne. I

zato je mnogo njih prešlo odmah, bez predaha, na posao oko daljnjih karika. Suviše su nestrpljivi da bi mogli da čekaju dok se najprije osigura to što se postiglo u prvoj etapi (Bartulović 2003: 270).

Veliki dio Bartulovićevih prijatelja iz predratne omladine „već je sasvim bio prešao u ljevičare, ili se [...] obrnuo u separatiste“ (Bartulović 2003: 347). Kakav je njegov stav prema ovim pokretima?

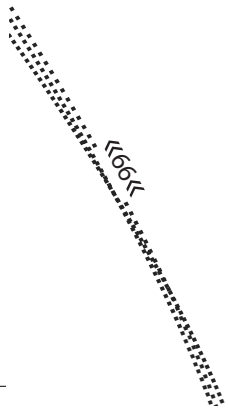
Prema komunizmu, kojeg prihvaćaju mladi, pošto se „sjetio prilika među beogradskim studentima, gdje je maldane sve što bijaše darovitije, stalo da naginje ljevičarstvu“ (Bartulović 2003: 337), pokazuje svojevrсно razumijevanje. Nekadašnji revolucionar vidi komunizam kao oblik mladalačkog bunta:

Zar komunizam ne predstavlja danas jedinu priliku za mlađe ljude da se pokažu borbenim, nezavisnim i požrtvovnim? I zar od nacionalizma nije napravljen rasadnik za poltrone, tako da se omladinac koji drži do sebe stidi da bude stavljen u isti red sa njima?!... (Bartulović 2003: 337).

Najviše ga kod njih smeta, kao čovjeka „koji je srastao sa [...] nacionalnim“, njihov „podvučeni nehaj, pa po neki put i prezir prema svemu što je nacionalno“ (Bartulović 2003: 338). Ali više se boji „dolaska na vlast i potpunog učvršćenja fašističkih doktrina u Italiji, jednako kao i sve većeg drobljenja i uzmicanja socijalne demokracije u Njemačkoj i u mnogim drugim zemljama“ (Bartulović 2003: 347).

Ipak, odlučno negira tezu da se jednom ekstremizmu treba suprotstaviti drugim:

A šta ekstremizam znači drugo, negoli uvjerenje o privremenosti, što je ovladala ljudima?... Dopuštam da se vođi zanimaju složenijim problemima. Ali to što komunu čini privlačnom za mase, to je osjećaj da se u Versaju prekrajalo, umjesto da se kroji novo... A zar fašizam, koji treba da se suprotstavi komunizmu, ne znači isto? Duce je tačno

zapazio, da se samo novim nezadovoljstvom dade suzbiti komunističko nezadovoljstvo. I da se samo novom revolucionarnošću dade zamijeniti komunistička revolucionarnost... (Bartulović 2003: 408).

Najoštrij je prema frankovcima, jer je još prije rata bio zgranut „bacilom frankovštine“, a poznate su mu njihove „gadosti“ tijekom rata:

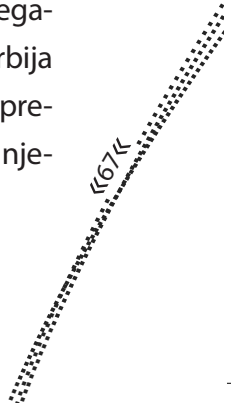
Ni sami Nijemci nisu postupali sa stanovništvom na okupiranoj Srbiji na takav način kao izvjesni, frankovački nastrojeni Hrvati, a frankovačka stranka je, u dogovoru sa austrijskim generalnim štabom, tražila odstranjenje koalicije na vlasti i zavođenje vojničkog kome-sarijata, i u samoj Hrvatskoj (Bartulović 2003: 304).

Za njega ništa toliko „obeshrabrujuće“ nije bilo „kao stvaranje Hrvatskog bloka, g. 1922, u koji su, kao ravnopravan i, što je glavno, sasvim rehabilitiran faktor, ušli i frankovci!“ (Bartulović 2003: 304)

Hrvatsku seljačku stranku i njene pristaše, koje zove „radićevcima“, ironizira i gotovo ismi-
java njihovu „utopiju“ koju nude „gladnom narodu“:

Samo vizija: Svečovječanska, svenarodna i sveseljačka republika. Bez rata, bez vojske, bez gospode, bez ministara i bez poreza. Tamburica, čutura vina, lijepa snaša, polje puno klasja, a povrh svega toga dragi Bog, široka nasmijana lica, slično Stipičinom, i tradicio-nalni Duh sveti u obliku golubice... (Bartulović 2003: 402).

Zanimljiv je odnos Tadića (*alias* Bartulovića) prema stanju u Srbiji. Iako uočava mnoge nega-tivne pojave (korupcija, politički procesi poput Solunskog, stranačka kadroviranja) i da „Srbija koja je danas na površini, nije ni predratna ni narodna“ (Bartulović 2003: 324), ipak joj je spre-man oprostiti, jer: „Sve dotle dok neprijatne pojave nisu dospjele do toga da obore neku nje-

govu iluziju iz prošlosti, znao je da im progleda kroz prste lakše nego Boža“ (Bartulović 2003: 323). Ovdje Bartulović opet pokazuje da se njegov emocionalan odnos iz rane mladosti prema Srbiji kao nositeljici ujedinjenja Južnih Slavena nije promijenio, i da je upravo ta „rana ljubav“ pokretač njegovog odnosa prema stanju u Kraljevini Jugoslaviji.

Već je prije spomenuto da je Niko Bartulović bio jedan od važnijih pokretača i ideologa Orjune, kontroverzne Organizacije jugoslavenskih nacionalista, osnovane 1922. godine. Čini se da je Bartulović sada (dakle u doba pisanja dopuna romana, dvadeset godina kasnije) kritičan prema smislu i djelovanju Orjune. Svoj pristanak uz Orjunu opravdava kao „pokušaj da se nacionalnom zanosu vrati ponovno borbena sadržina“ (Bartulović 2003: 333), da ona „ne znači drugo nego uskrsnuće predratnog pokreta“ (Bartulović 2003: 317) i „da bi se nametanjem jedinstva odozgo, država mogla zaista osposobiti za rješavanje savremenijih, kulturnih i socijalnih problema“ (Bartulović 2003: 313). Ali vrlo brzo je, tvrdi, uvidio svoje zablude:

Ali ne trebaše mu dugo da se uvjeri da baš jedinstvo spada u takve ideje koje se najteže dadu nametati silom, te da se čovjek ne može odreći slobodoumlja na jednom području, a da u isti mah ne podleigne reakciji i na drugim područjima. I zato se nije ni najmanje iznenadio da se velika većina naoko borbene organizacije sasvim priklonila režimu, te da je svojim ispadima izazvala pojavu Hanao (Hrvatske nacionalne omladine) i Srnao (Srpske nacionalne omladine), tako da su ubrzo stvoreni preduslovi za neke vrsti građanskog rata u zemlji (Bartulović 2003: 313).

Iako se u početku „nije pitao, ni da li je program pokreta demokratski, ni da li ima sličnosti sa susjednim fašizmom, ni da li pristaje više uz Pribićevića ili uz Davidovića, ni da li su metode pokreta batinaške, – glavno mu bijaše da se u programu nalazi ‘nedjeljiva Jugoslavija’ i da pokret pobija sve one koji idu u raskorak“ (Bartulović 2003: 317), ubrzo je uvidio da je

bliskost s fašizmom nedjeljiva od ovoga pokreta i da se slične ideje pojavljuju kod mnogih članova: „Rad, poredak i disciplina, kojima se hvalio nacionalizam na susjednom poluotoku, vrzli su se i mnogima, sasvim iskrenim slobodarima po glavi“ (Bartulović 2003: 333). Čini se da je Bartulović, barem u slučaju Orjune, uvidio svoje zablude, i da je svome *jugoslavenstvu* želio dati neki drugi sadržaj. Sadržaj ideološkog pojma *jugoslavenstvo* i *Jugoslaven*, kojim se je odredio i u posljednjem iskazu pred partizanskim ispitivačima 1944. godine, istražiti ćemo u sljedećem poglavlju.

5.

U Bartulovićevim rečenicama u kojima se poziva na ovaj ideološki pojam, često je to opći stav jugoslavenskih nacionalista, i to specifično onih iz Dalmacije. Ti nacionalisti bili su razočarani odmah nakon stvaranja nove države Južnih Slavena jer se ta država nije nazvala Jugoslavija nego Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.²⁰ Oni koji su, po Bartuloviću „najviše pridonijeli za stvaranje nove države, nisu se borili za neku apotekarsku formulu, koja se zove ‘S.H.S’, već za Jugoslaviju!“ (Bartulović 2003: 309).

Dok se stvarao prvi ustav nove države, dolazile su mnoge peticije

... sa primorja, u kojima se tražilo da se ne odstupi od jugoslovenskog imena. Dok su radićevci već tada povelili najžešću bitku protiv centralizma, jugoslovenski nastrojani elementi, u koje se tada još brojala većina primorskog stanovništva Dalmacije, su se mirili i sa centralizmom, samo da dođu do Jugoslavije. Ali zaludu. Centralizam je proguran i bez jugoslovenstva, pa time izazvao opće nezadovoljstvo (Bartulović 2003: 309).

²⁰ „[...] pogotovo za Split je prvi idejni poraz došao u činjenici da se u vidovdanskom ustavu država nije nazvala Jugoslavijom“ (Bartulović 2003: 309).

Na prigovore iz Dalmacije brane se (Bartulović ne imenuje tko, nego koristi zamjenicu oni, vjerojatno misleći na tvorce ustava) da su

radije pristali da žrtvuju naziv, negoli da žrtvuju suštinu. Međutim, ta suština nije unitarizam, već centralizam, dakle nešto što je grubo i mehaničko, umjesto nečeg što bi trebalo da bude duhovno (Bartulović 2003: 309).

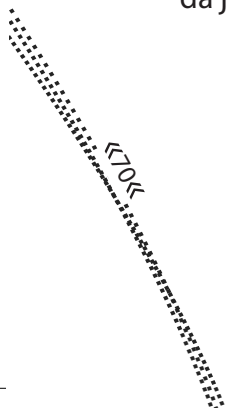
Jugoslavenstvo, što očito Bartulović podrazumijeva kada govori *unitarizam*, definira se ovdje kao nešto „duhovno“, slično kao što to čini i Jovan Skerlić u susretu u Beogradu, pred Prvi svjetski rat. Sadržaj ovog pojma je nedorečen, a pretpostavljamo da obuhvaća organsko jedinstvo naroda i novi, zajednički identitet, o kojemu Bartulović detaljnije ne govori.

Centralizam za njega znači nešto sasvim drugo: mehanički amalgam, što bi na kraju moglo biti i „Velika Srbija umjesto Jugoslavije i hegemonija pod vidom unitarizma!“ (Bartulović 2003: 310). Po njemu, problem nije u načinu organizacije države, nego u odustajanju od programatskog naziva, od jugoslavenstva:

Ali mislim da bi ipak bolje učinili da su i federalizam prihvatili – [...] – negoli da su se odrekli tog programatskog naziva. Jer ničim nije data jača podrška teoriji o trima odvojenim jedinicama, negoli time što nije mogao da se utvrdi jedinstveni naziv. I ničim nije bilo na suroviji način dezavuirano sve šta smo propovijedali prije rata (Bartulović 2003: 310).

Njegovo je razočarenje zbog odustajanja od imena i suštine *jugoslavenstva* toliko duboko da je u jednom trenutku posumnjao u smisao svoga predratnog djelovanja:

Svijet smo zapalili da mu dokažemo da nismo tri već jedno, – grdio sam i sebe i sve oko sebe – a sada ne damo ponovno mira tom svijetu, da mu objasnimo da nismo jedno već tri! (Bartulović 2003: 346).

Ipak, njegova vjera „o ‘potpunom’ pa tako reći i ‘jednakom’ jedinstvu svih Srba, svih Hrvata i svih Slovenaca, (pa, naravno i Bugara!)“ (Bartulović 2003: 405) toliko je jaka da „ako su i promašene pobjede, [...] napori što su jednom učinjeni, i krv što je zalila brazde, ne mogu da se izgube utaman“ (Bartulović 2003: 409). Krajnji je cilj moguć, a to je stvaranje jedinstvene nacije u Jugoslaviji, što su već desetljećima ranije uspjeli napraviti Talijani i Nijemci. Prepreke na tom putu postoje, ali ih je moguće prevladati:

Zar se nije i u Italiji desetinama godina vodilo računa o razlikama u ćudi između Pijemonta i Napulja, dok se nije došlo do današnjeg amalgama? Ili u Njemačkoj između Prusa i Bavaraca?... A kamoli kod nas, koji smo deset puta siroviji... [...]

Ali zar smo mi krivi da nas je sloboda zatekla duhovno nespremljene i da tek u zajedničkoj državi moramo da završimo proces, koji je trebao da nas uvede u nju? Pa ipak, proces ne može da ostane nedovršen, jer bi to moglo da nas baci u još teža zadocnjenja (Bartulović 2003: 389).

Posljednje stranice romana donose sumnju u izrečenu nadu da će se ideali o kojima je maštao u mladosti, i od kojih nije odustao ni tijekom međuratnog razdoblja, ipak ostvariti. Sada jedini smisao vidi u „radosti žrtve“.²¹ Završnim fatalizmom Bartulović kao da sluti svoju sudbinu:

Znam da bi mi u oči skočili da me čuju, ali pred stihijama ne pomaže junačenje. A šta je bio prošli rat negoli stihija?... I zato su oni koji umiju da vide unapred, legli rezignirano na mjesto što im je određeno, i sami udarili krst nad sobom. Drugo im nije ni ostalo. Jer svaka stihija sprema grob za one koji je nose, da time očuva sjeme za nove stihije... (Bartulović 2003: 440).

21 „[...] osjećao je da u njoj [gorčini, op. a.] nije iscrpljen sav smisao što čini žrtvu, već da taj smisao treba ipak tražiti u radosti žrtve“ (Bartulović 2003: 439).

6.

Jugoslavenstvo je Niki Bartuloviću bilo ideološka potka koja je usmjeravala njegov životni put i njegovo javno djelovanje od rane mladosti (od 1906. godine, po njegovim riječima) do zadnjih dana života. Na kraju romana, a i u njegovom životu to su također posljednje godine, Bartulović je, uza svu svoju neposustalu vjeru u ostvarenje mladenačkih ideala o jednoj, duhovno srasloj naciji, – Jugoslavenima, fatalistički raspoložen. Njegov kraj, smrt u zimskoj pustoši Gorskog Kotara zadnje godine Drugog svjetskog rata, pokazuje da su mu slutnje o „stihiji koja sprema grobove“ bile gotovo proročanske.

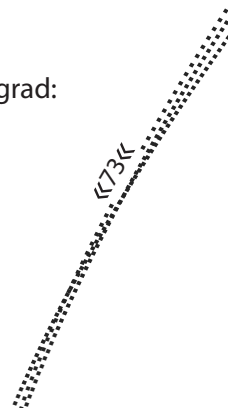
Moram na kraju reći da mi je njegova tragična sudbina bila zagonetna, ali i poticajna za istraživanja, još od prvih dana (oko 1980. godine) kada sam se susreo s ovim piscem rođenim u mojem rodnom mjestu. Čitajući ga često sam morao potiskivati unutarnji otpor prema njegovim riječima o političkim idejama, događajima i ideologijama koje su već nakon Drugog svjetskog rata, a posebno nakon ovog novog Domovinskog rata, snažno obojene ideološkim interpretacijama i usađenim predrasudama. Pokušao sam ih čitati otvoreno, odvajajući od njih psihološke, ideološke i povijesne natruhe, želeći da Bartulović progovori vlastitim riječima. Pustio sam ga da on sam izreče ono što ga je tako snažno odredilo u životu i javnom djelovanju. Pokazao mi se tako kao čovjek koji nije mogao prevladati svoju prvu političku ljubav, koji nije odstupao od ideja i preokupacija mladosti, iako su u svijet u međuvremenu ušle mnoge nove ideje i novi ciljevi. Otkrila mi se i jedna crta dječjačke lakovjernosti u njegovom karakteru, crta koju je pred Drugi svjetski rat uočila i njegova dobra znanica Isidora Sekulić,²² ono što se pokazuje kao naivnost, koju možemo očitati i u posljednjem iskazu pred istražiteljem. U prvim godinama Drugog svjetskog rata poznati

22 „[...] u tom zrelom, krepkom, intelektualno vrlo izgrađenom Bartuloviću ima, i imaće do groba jedna dečjačka zaljubljenost u sve nepoznato i novo i drukčije na pozornici života“ (Sekulić 1940: 619–624).

mu se svijet već raspao, sanjane Jugoslavije nema, ali on, radeći na dopunama svoga autobiografskog romana, i dalje vjeruje da je stvaranje jedinstvene nacije, ono što je uspjelo Talijanima i Nijemcima, moguće, i da „duhovno“ jedinstvo Južnih Slavena, taj metafizički pojam kojim određuje *jugoslavenstvo*, vrijedi i krajnje žrtve. On ju je, na kraju, vlastitim životom i prinio.

LITERATURA

- Bartulović, Niko. *Orjuna, nje cilji in metode*. Ljubljana, 1924.
- Bartulović, Niko. *Od revolucionarne omladine do Orjune*. Split, 1925.
- Bartulović, Niko. *Na prelomu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1929.
- Bartulović, Niko. *Sabrana dela*. Knjiga prva. Beograd, 1932.
- Bartulović, Niko. „Impresije sa dalmatinskih ostrva, (Odmaranje, turizam, politika, itd.)“. *Javnost*, 9. 10. 1937.
- Bartulović, Niko. *T. G. Masarik*. Beograd, 1938.
- Bartulović, Niko. *Moj prijatelj Tonislav Malvasija*. Beograd, 1940.
- Bartulović, Niko. *Glas iz gorućeg grma*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003.
- Bošković, Ivan. „Ideologija i autobiografija u romanima Nike Bartulovića“. *Fluminensia*, 18. 2 (2006)
- Božić, Sofija. „Niko Bartulović u predvečerje Drugog svjetskog rata: Ideološki pogledi jednog hrvatskog intelektualca“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 77 (2011).
- Hrvatska književna enciklopedija / HKE*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2010.
- Lađević, Petar. „Poslednji odlazak jugoslovenskog emigranta / in memoriam Rusko Matulić“. *Vreme*, 6. 8. 2015.
- Sekulić, Isidora. „Moj prijatelj Tonislav Malvasija“. *Srpski književni glasnik*, LX, 8 (1940): 619–624.
- Žutić, Nikola. *Ideologija i politika Nike Bartulovića: članci, kritike i polemike 1935–1941*, II/2. Beograd: Srpska radikalna stranka, 2010a.
- Žutić, Nikola. *Niko Bartulović: rimokatolik četnik*. Beograd: Srpska radikalna stranka, 2010b.

Aldo Čavić

NIKO BARTULOVIĆ'S YUGOSLAVISM – THE LAST DEFENSE

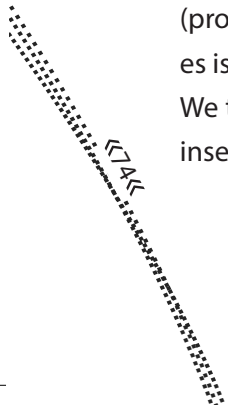
Summary

Niko Bartulović spent the first year of Second World War in voluntary isolation in Split. In that year, he worked on a new, extended version of his novel *Na prelomu (At the Turning Point)*, published in 1929. The manuscript of this “war” version was preserved in a family legacy and published by Serbian Cultural Society “Prosvjeta” in Zagreb in 2003. This edition’s purpose is to reconstruct Bartulović’s understanding of *Yugoslavisim* in the first years of the war when the country created in 1918 – the Kingdom of Yugoslavia – occupied by the Germans and Italians, was completely disintegrated. Taking any criticality into account, it was the country Bartulović was sincerely devoted to. According to Bartulović himself, the novel *Na Prelomu (At the Turning Point)*, was an autobiographical novel, and his main hero, Ivo Tadić, was the writer’s alter ego. Writing the novel’s addition, in the inserted pages making up more than half of the new version, Bartulović uses a literary technique he applied in his last published short novel named *My friend Tonislav Malvasi*. The protagonists in the novel become historical persons and historical events are described. It changes the characteristics of the original novel by turning it into *the documentary novel*, and the main hero, Ivo Tadić, becomes, through the described contacts with his contemporaries with historical persons and participating in real events, unhidden Niko Bartulović.

These newly written pages can therefore be read almost like Bartulović’s memoirs.

While he however tackles large conflicting totalitarian ideologies such as fascism, Nazism, and communism only in passing and obviously in a more restrained manner than in magazines (probably due to fear as well that was present in the war environment), a large number of pages is devoted to separatist nationalisms and Yugoslav nationalism.

We tried to reconstruct his sense of *Yugoslavisim* by following Bartulović’s life path told in the inserted parts of the novel named *Glas iz gorućeg grma (Voice from the Burning Bush)*.

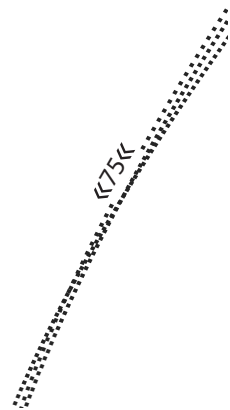
The political passion, which did not abandon him until the rest of his life, will occur early, immediately upon arrival at Gymnasium Split, where he joins the “most radical, the most revolutionary group” of students, including its most prominent members such as Vladimir Čerina and Augustin Ujević. According to Bartulović, the the hated Ban Khuen’s decline and the Croat-Serb Coalition victory in 1906, reversed the relationship of the Croatian youth towards Austria-Hungary and the Serbs in which they saw the “part of the same body”. Without it, they will not be able to be deprived of their sense of belonging to the Croatian identity within Vienna or Pešta. Moreover, they discovered a “new love”, something “more folk and more self-conscious” than belonging to the Croatian identity.

For Bartulović, this emotional relationship, the high school *love* he speaks about, remains valid until the end of his life. No later events, conflicts, and political dissensions will not affect it, and he will never doubt it.

When he speaks about *Yugoslavism*, it is often the general position of the Yugoslav nationalists, specifically those from Dalmatia. *Yugoslavism*, obviously implied by Bartulović when he mentions *unitarism*, is defined as something “spiritual”. The content of this term is not explained, and we assume it comprises the organic unity of the people and a new, common identity, Bartulović does not further elaborate.

His faith “about ‘complete’ the so-called ‘equal’ unity of all the Serbs, all the Croats and all the Slovenes, (so, all the Bulgarians, of course!)” is so strong that “even if victories are missed, [...] efforts once made, and the blood the furrows were filled with, can’t be lost in vain”. The ultimate goal is possible, which is the creation of a unique nation in Yugoslavia, already achieved by the Italians and the Germans decades ago.

The last pages of the novel bring doubt in the said hope the ideal he dreamed of when he was young, the one he did not give up on even during the interwar period, shall be realized after all. The only meaning he now sees is in “the victim’s joy”. With final fatalism, Bartulović seems to forebode his destiny.

In this novel, Bartulović is portrayed as a man who could not overcome his first political love, and who did not deviate from the ideas and preoccupations of youth, although many new ideas and new goals appeared worldwide in the meantime. A trait of gullibility characteristic for a boy is revealed in his character, noticed by a good acquaintance of his, Isidora Sekulić, prior to World War II, sometimes shown as a naive feature we can notice in the last testimony in front of the partisan investigator as well. In the first years of World War II, the world he had known was already disintegrated, and the Yugoslavia he had dreamed about did not exist. However, while working on additions to his autobiographical novel, he still believed the creation of a unique nation – the Italians and Germans succeeded in it – is possible, and that “spiritual” unity of southern Slavs, this metaphysical term *Yugoslavism* is determined by, is valid and worth the final victim which, in the end, was his own life.

Keywords: Niko Bartulović, Yugoslavism, *Na prelomu*, *Glas iz gorućeg grma*, a documentary novel

